

Když rozpínají ruce, dotýkají se temnot

Petr Husák

MASARYKOVA
UNIVERZITA

#511

OPERA FACULTATIS PHILOSOPHICAE
UNIVERSITATIS MASARYKIANAE

SPIŠY FILOZOFICKÉ FAKULTY
MASARYKOVY UNIVERZITY

MUNI
ARTS

Když rozpínají ruce, dotýkají se temnot

Proměny kněžské identity v prostředí českého
katolicismu v 19. a 20. století

Petr Husák

MASARYKOVA
UNIVERZITA

BRNO 2021

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Husák, Petr, 1987-

Když rozpínají ruce, dotýkají se temnot : proměny kněžské identity v prostředí českého katolicismu v 19. a 20. století / Petr Husák. – Vydání první, elektronické. – Brno : Masarykova univerzita, 2021. – 1 online zdroj. – (Opera Facultatis philosophicae Universitatis Masarykianae = Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, ISSN 2787-9291 ; 511)

Anglické resumé

Obsahuje bibliografii, bibliografické odkazy a rejstřík

ISBN 978-80-210-9793-3 (online ; pdf)

* 272-722.53 * 27-722.5-733 * 2-722.53-733-584 * 2-722.5:37 * 27-7-028.79 * 27-46 * 27-4 * 374.32 * 272 * 27-662:3 * 929 * (437.3) * (048.8) * (092)

– Masák, Emanuel, 1883-1964

– Pecka, Dominik, 1895-1981

– Stříž, Antonín Ludvík, 1888-1960

– katoličtí kněží – Česko – 19.-20. století

– kněžství – Česko – 19.-20. století

– kněžská spiritualita – Česko – 19.-20. století

– kněžská formace – Česko – 19.-20. století

– reforma církve – Česko – 19.-20. století

– pastorační práce – Česko – 19.-20. století

– církevní život – Česko – 19.-20. století

– práce s mládeží – Česko – 19.-20. století

– katolicismus – Česko – 19.-20. století

– křesťanství a společnost – Česko – 19.-20. století

– monografie

– biografie

27 - Křesťanství. Křesťanská církev všeobecně. Eklesiologie [5]

929 - Biografie [8]

Recenzovali: doc. Mgr. Jaroslav Šebek, Ph.D. (Historický ústav Akademie věd ČR, pobočka Praha)
PhDr. Luboš Velek, Ph.D. (Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR)

Motiv na obálce volně vychází z dřevorytu Františka Bílka. Otištěno v knize Březina, Otokar: *Prosy I. Hudba pramenů*. Praha 1919.

© 2021 Masarykova univerzita, Petr Husák

ISBN 978-80-210-9793-3

ISBN 978-80-210-9792-6 (brožováno)

ISSN 1211-3034 (print)

ISSN 2787-9291 (online)

<https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.M210-9793-2021>

Obsah

1 ÚVOD	8
1.1 Historický kontext, klíčové pojmy a otázky	11
1.2 Metodologie, struktura textu a pramenná základna	21
2 ZÁPAS MLADÉHO ČLOVĚKA O AUTENTICITU VÍRY NA PŘELOMU 19. A 20. STOLETÍ	27
2.1 Sociální zázemí a vliv starších tradic	27
2.2 Náboženské vzdělávání a výchova mládeže	34
2.3 Volba životního povolání	43
2.4 Touha po obnově církve a kněžského povolání	51
3 PŮSOBENÍ ANTONÍNA LUDVÍKA STŘÍŽE VE STARÉ ŘÍŠI JAKO PŘÍKLAD LAICKÉHO ANGAŽMÁ V CÍRKVI	54
3.1 Možnosti a hranice laického angažmá v církvi na počátku 20. století	54
3.2 Působení Antonína Stříže ve Staré Říši	57
3.2.1 Charakteristické rysy Florianovy obnovy	58
3.2.2 Střížovo místo ve staroříšské komunitě	63
3.2.3 K Římu: papežství, ultramontanismus, církevní otcové a svatí	68
3.2.4 „Kněz ničemný“ a „kněz věrný“ Obraz kněžství u Josefa Floriana a jeho spolupracovníků	75
3.2.4.1 Nynější „ničemní kněží“	77
3.2.4.2 „Kněz věrný“	84
3.2.5 Velká válka jako duchovní otřes	93
4 SEMINÁRNÍ FORMACE	100
4.1 Proměna motivací provázejících volbu kněžského povolání a vstup do semináře	100
4.2 Seminární řád	110
4.3 Spirituál, spirituální formace a obraz ideálního kněze	115
4.3.1 Role spirituála a spirituální formace	115
4.3.2 Obraz ideálního kněze	120
4.3.2.1 „Ukřižován být má světu a svět jemu“	120
4.3.2.2 Anděl, nebo ďábel?	123
4.3.2.3 Stavovská výlučnost, samota kněze a závazek celibátu	125
4.3.2.4 Vztah kněze k laikům, kněz a žena	128
4.3.2.5 Ideál versus realita	130
4.4 Osobnosti teologického učiliště	135
4.5 Alumnát jako inspirativní prostředí?	141

4.6 Formace v římském Bohemiu	150
4.7 Obřad svěcení a primiční slavnost	154
5 KAŽDODENNÍ ŽIVOT KNĚŽÍ A FARNÍ PASTORACE NA VENKOVĚ, MALOMĚSTĚ A MĚSTSKÉ PERIFERII V PRVNÍ POLOVINĚ 20. STOLETÍ	158
5.1 Základní parametry kněžské každodennosti na přelomu 19. a 20. století	159
5.2 Pastorage ve venkovské farnosti: příklad Rouchovan a přífařených obcí	165
5.3 Pastorage v maloměstské farnosti: příklad Nového Strašecí ve středních Čechách	171
5.4 Pastorační působení na periférii města: příklad Židenic a Zábřdovic	174
6 ROK 1918, ZROD REPUBLIKY A KNĚŽSKÉ REFORMNÍ Hnutí	188
7 EMANUEL MASÁK: UMÍRNĚNÝ MODERNISTA	196
7.1 Vyjít vstříc „duši moderního člověka“	197
7.2 Kněžské reformní hnutí v brněnské diecézi	211
7.3 Spor o dědictví Katolické moderny	224
7.4 Apoštolát knihy?	232
7.5 Trpělivé katechetické působení na brněnské periférii	237
7.6 Péče o kněžskou stavovskou paměť	247
8 ANTONÍN LUDVÍK STŘÍŽ: „KNĚZ VĚRNÝ“?	258
8.1 Kněz dárcem pramene duchovního života	259
8.2 Střížova péče o kněžskou spiritualitu	268
8.2.1 Spirituální formace bohoslovců po roce 1918	268
8.2.2 „Já jsem kněz věčnosti“	274
8.3 „Zázrak“ jako pastorační nástroj	280
8.4 Vztah kněží a laiků v kontextu pozdní ultramontánní zbožnosti	295
8.5 „Ritus katolický mnohem více podmaňuje srdce než jalové dokazování“	299
8.6 Kněžská identita a vliv různých pastoračních rolí: Stříž kanovníkem na Vyšehradě	306
8.7 Antonín Ludvík Stříž versus staroříšský „kněz věrný“	313
9 DOMINIK PECKA: CHARISMATICKÝ VŮDCE MLÁDEŽNICKÉHO Hnutí	326
9.1 Nový typ kněžství	327

9.1.1 Kněz pedagog, rádce mladých a propagátor mládežnického hnutí	327
9.1.2 Nové formy pastorace	333
9.1.2.1 Časopis <i>Jitro</i>	333
9.1.2.2 Studentské hnutí	336
9.2 Popularizace jako nástroj pastorace	344
9.2.1 Popularizátor církevní nauky	347
9.2.2 Popularizátor vědy	353
9.2.3 Román jako výchovný prostředek	358
9.3 Poctivé hledání „tváře člověka“	362
9.3.1 Průvodce mladých ve střetu ideologií	363
9.3.2 Člověk: filosofická antropologie	367
9.4 Nositelé duchovní obnovy 30. let	372
10 ZÁVĚR ŽIVOTA, VZNIK MÝTU A JEHO TRADOVÁNÍ	380
10.1 Kněžské působení na sklonku života a v prostředí komunistického režimu	381
10.1.1 Vzkříšení apoštolátu knihy	381
10.1.2 Naplnění snu o „staříčském bílém pastýři“	384
10.1.3 Přípravenost zůstatvat druhým nablízku za všech okolností	388
10.1.3.1 Knězem po únoru 1948	389
10.1.3.2 Vězeňský román	394
10.1.3.3 Kněžský život za mřížemi	395
10.1.3.4 Kněz bez státního souhlasu	400
10.1.3.5 Završení pastoračního díla	402
10.2 Smrt kněze, vznik mýtu a jeho tradování	411
11 ZÁVĚR	421
SUMMARY	426
BIBLIOGRAFIE	428
SEZNAM A ZDROJE VYOBRAZENÍ	446
JMENNÝ REJSTŘÍK	449

1 ÚVOD

Zachmuřen, těžkými chladnými mlhami zahalen jeví se obzor kněžského života. To nový čas zápasí se starým; to chlad vzájemného osočování, to chmury vzájemné nedůvěry, to mlhy všeobecné nejistoty, nerozhodnosti, jak vždy se s nimi setkáváme v dobách kritických, přechodních.

I na staré osvědčené bojovníky kněžské ten čas dopadá dusivě, mrazivě. Mladým nejedněm – se slabými plícemi, s malou obeznámeností kraje – by mohl býti osudným...

Učme se z dějin. Žijeme v době ne-li velké, tož jistotně na dlouho rozhodující, osudné! Stojíme v plném ohni války za víru a mravnost... Řady naše řídnu a slábnou. Revoluce vítězí. Co nás čeká? Co čeká nejmladší z nás? Co čeká náš lid?

Citát z knihy Františka Xavera Nováka *Pohledy do života bohoslovců a kněží* z roku 1902 vyhrcočně zachycuje prožitek výjimečnosti, přelomovosti epochy konce 19. a počátku 20. století.¹ Provázely jej obavy, že se svět při svém otevření se společenské, kulturní i politické modernitě mění příliš překotně, že za sebou nechává příliš mnoho spálených mostů k tradičním hodnotám, starým řádům a autoritám, zaběhlým pořádkům a zvyklostem. Přerod vyvolával krize, obavy, pocity vykořenění a zklamání z nenaplněných nadějí, ale i nadšení z pokroku, touhu po změně a v neposlední řadě přál také vizím o novém člověku i snům o obnově náboženské víry či obrodě národa. Pojmy jako krize, úpadek, přelom nebo třeba i dekadence patřily k obecným výrazům a zároveň široce sdíleným pocitům, a to nejen mezi intelektuály

1 Novák, František Xaver: *Pohledy do života bohoslovců a kněží*. Aforismy. Brno 1902, s. 3 a 410.

a umělci, prožívajícími fin de siècle.² Nevyhýbaly se totiž ani obyčejným lidem, obyvatelům venkovských obcí, nebo naopak rychle rostoucích měst, rolníkům, sedlákům, řemeslníkům či dělníkům. Většina společnosti, tedy různě definované elity i obyčejní lidé, byť každý trochu jinak a v odlišné míře, byla konfrontována s procesem modernizace, k níž mimo jiné náležela racionalita, pluralita, postupná demokratizace, individualismus, sekularizace, ale také nacionalismus, náboženská revitalizace, emocionalita, zážitek masovosti, touha po revoluci či hrdinství a o slovo se pomalu hlásila i totalitní pokušení různého druhu.³ To vše se svými farníky i s těmi, kteří se církvi postupně odcizovali, prožívali katoličtí kněží.

Katolická církev v českých zemích na konci 19. století stále představovala důležitou součást společenských, kulturních i politických struktur. Zcela jistě si již ale nedržela monopol na zprostředkování smyslu života s dosahem za viditelný, přirozený svět a běh času. Naopak musela tvrdě soupeřit s mnoha jinými sociokulturními entitami nabízejícími spásu v různých podobách. Stále ale dovedla vyvolávat vášně, burcovat k boji, provokovat nepřátele, nebo naopak aktivovat k úsilí o náboženskou obnovu ve vlastních řadách. Od 90. let 19. století dochází ke značné diferenciaci veřejného života české společnosti. Utváření národní identity se v podstatě završilo a naopak nadešla doba soupeření identit jednotlivých společenských milieu či politických táborů provázená kulturními boji a v českém případě zvláště silnými sekularizačními tendencemi. Zejména pro mládež tento proces stále častěji znamenal nutnost vědomé osobní volby ve vztahu k víře a tradicím zděděným od rodičů. S tím nezřídka souvisely i pocity ztráty identity, zkušenost duchovního vykořenění a nezbytnost pracně hledat identitu novou.

Ničeho z výše popsaného nebyli ušetřeni ani katoličtí duchovní. Jejich pastorační práce, formy katecheze i evangelizační plány se ocitaly pod tlakem rychle probíhajících změn, na něž mnozí nebyli připraveni. Výsledkem bylo napětí, krize identity a volání po reformách. Někteří se nebáli vyjít vstříc novým možnostem, vykročili na neznámé stezky a nalézali inspirativní řešení, jiní zůstali uvěznění ve stávajících pastoračních formách. Hlavním cílem předkládané knihy je tedy ukázat, jak se zmíněné procesy, kontexty a události projevovaly v realitě života konkrétních aktérů. Studium proměn kněžské identity od konce 19. století proto představuje napínavý úkol. Jedná se totiž o důležitý a prameny solidně pokrytý fenomén, s kterým je navíc možné pracovat jako s „projekčním plátnem“, na němž lze mnohé z jevů, které jsme výše zmínili, zachytit, zkoumat a především hledat cesty k jejich hlubšímu porozumění.

Problematika proměn kněžské identity v moderní době představuje relevantní téma historické vědy a zároveň pohnutý příběh společenského stavu, který se ještě

2 Řezníková, Lenka: *Moderna a historismus. Historické reprezentace v proměnách literatury na přelomu devatenáctého a dvacátého století*. Praha 2004, s. 56.

3 Srov. Winklerová, Martina: *Karel Kramář (1860–1937). Představa o sobě samých, vnímání druhých a modernizace v pojetí českého politika*. Praha 2011, s. 245–249.

v polovině 19. století těšil nezpochybnitelné prestiži, s postupujícím časem se ale nakonec stal zdrojem vášnivých kontroverzí a oblíbeným terčem antiklerikálních kampaní. Pro některé zůstal symbolem věčného řádu, legitimní autority, autentické služby nebo i mučednictví, pro jiné zase vítaným objektem kritiky, symbolem zpátečnictví, reakce a pokrytectví. Každopádně i ve 20. století zůstalo kněžské povolání provokativním znamením, jehož reprezentanti nepřestali být nositeli jevů, které se i ve střetu s modernou ukázaly jako nečekaně vitální. Především jde o zážitek setkání s transcendentní skutečností. Kněžská identita tak ani ve 20. století nepřišla o své sakrální, spirituální či přímo mystické obsahy, bez nichž by vlastně ani nebyla myslitelná. I takovým tématům se věnuji ve své knize, ba dokonce je považuji pro zvolenou problematiku za velmi podstatná, jak je to ostatně již naznačeno v samotném názvu knihy, jenž parafrázuje citát z díla Léona Bloye *Krev Chudého*, v němž tento svérázný umělec hovoří o kněžích, kteří za všech okolností zůstávali nablízku těm nejhudším, nejubožejším a dovedli s nimi sestoupit i do nejhlubších temnot lidského bytí: „*Když rozpínají ruce, aby se modlili, konečky jejich prstů dotýkají se temnot.*“⁴

Předkládaná kniha je publikací upravené a doplněné disertační práce, kterou se mi podařilo obhájit v roce 2020. Završil jsem jí své studium historie na Historickém ústavu Filozofické fakulty Masarykovy univerzity. Rád bych proto na tomto místě vyjádřil poděkování prof. PhDr. Jiřímu Hanušovi, Ph.D., za to, že mě po celé dlouhé období studia a přípravy této práce provázel svými radami, zkušenostmi a moudrým optimismem. Zároveň bych rád poděkoval za cenné připomínky doc. Mgr. Jaroslavu Šebkovi, Ph.D., PhDr. Luboši Velkovi, Ph.D., prof. Mgr. Lukáši Fasarovi, Ph.D., a prof. Miloši Havelkovi, CSc. Chtěl bych také poděkovat všem svým kolegům a přátelům, kteří se mnou neváhali trávit čas při diskusích nad metodologickými i dílčími otázkami, a to v rámci spontánních setkání, během prací na výzkumných projektech nebo na teoretických seminářích Internationales Graduiertenkolleg „Religiöse Kulturen im Europa des 19. und 20. Jahrhunderts“. Můj vděk patří i těm, kteří mi usnadňovali a různými způsoby zkracovali cestu k cenným pramenům archivní i osobní povahy, ať už jde o všechny pracovníky archivů a knihoven nebo o rodinné příslušníky a blízké kněžských i jiných osobností, o nichž v knize pojednávám. Jmenovitě bych rád poděkoval všem, kteří pro účely publikace poskytli materiál pro obrazovou přílohu. Poděkování si zaslouží Anna Macková, Helena Krmíčková, Anna Huječková, rodina Švábova, Karla Nixová, P. Filip M. Antonín Stajner S. T. L., III. OP a dále pracovníci a pracovnice následujících institucí: Archiv Moravského zemského muzea (Uměnovědné muzeum, Oddělení dějin literatury), Muzeum Tomáše E. Müllera v Bohdalicích, Archiv vyšehradské kapituly, Knihovna Biskupství brněnského a Archiv bezpečnostních složek ČR. V neposlední řadě bych rád poděkoval vlastní rodině, která mně po celou dobu zůstávala skrytou oporou.

4 Bloy, Léon: *Krev Chudého*. Přeložil Josef Florian. Stará Říše 1918, s. 102–103.

Knihu nyní svěřuji čtenáři, protože věřím, že nepojednává pouze o několika nám dnes již (alespoň na první pohled) vzdálených osobnostech, ale že se v ní vypráví příběh, v němž se tu a tam snad nalezne každý z nás...

1.1 Historický kontext, klíčové pojmy a otázky

Studium náboženských dějin zažívá v současné době renesanci. Jestliže dříve teoretické humanitních věd předpokládali, že v rámci nezadržitelného postupu sekularizace náboženství z veřejného prostoru zmizí, že nepřežije rozmach modernity a uchýlí se pouze do oblastí soukromí, pak od 80. let 20. století dochází k jednoznačnému přehodnocení dosavadního sekularizačního paradigmatu.⁵ V současnosti se předpokládá, že modernita nutně nepřináší sekularizaci, nýbrž pluralitu.⁶ V tomto kontextu je nutné proces proměny role náboženství v moderních společnostech sledovat pozorně a rozlišovat nejen evidentní projevy sekularizace, ale i zrod a vývoj nových fenoménů, jež se neostýchají nabízet identifikaci dříve typickou právě pro oblast náboženství. Český případ je v tomto ohledu zvláště specifický. Zároveň v mnoha oblastech pro badatele stále nabízí pole neorané. Výzkum náboženských otázek i konkrétněji církevních dějin zde byl totiž dlouhá léta znemožněn, a přestože od pádu totalitního režimu uběhla už tři desetiletí, je stále co dohánět.

Na druhou stranu již máme k dispozici celou řadu dílčích studií, monografií i syntetizujících prací, z nichž lze při studiu proměny role náboženství v moderní české společnosti vycházet, přičemž pojem modernizace chápeme jako neutrální termín obsahující proces kulturní, sociální i politické změny zejména od 2. poloviny 19. století.⁷ Zmínit můžeme kupříkladu práce literárního historika Martina C. Putny,⁸ sociologa Zdeňka Nešpora⁹ nebo historicky či historicko-teologicky zaměřené práce Jiřího Hanuše,¹⁰ Stanislava Balíka,¹¹ Jaroslava Šebka,¹² Lukáše Fasory¹³

5 Srov. Vido, Roman: *Konec velkého vyprávění? Sekularizace v sociologické perspektivě*. Brno 2011.

6 Thuswaldner, Gregor: Modernita neplodí sekularnost, ale pluralitu. Rozhovor s Peterem Bergerem. *Církevní dějiny* 7, 2014, č. 16, s. 29–36.

7 Srov. Pavlíček, Tomáš W.: *Výchova kněží v Čechách a jejich role v náboženské kultuře (1848–1914)*. Praha 2017, s. 14.

8 Putna, Martin C.: *Česká katolická literatura v evropském kontextu 1848–1918*. Praha 1998.

9 Nešpor, Zdeněk R. a kol.: *Náboženství v 19. století. Nejcírkevnější století, nebo období zrodu českého ateismu?* Praha 2010.

10 Hanuš, Jiří: *Tradice českého katolicismu ve 20. století*. Brno 2005.

11 Balík, Stanislav – Hanuš, Jiří: *Katolická církev v Československu 1945–1989*. Brno 2013.

12 Šebek, Jaroslav: *Mezi křížem a národem. Politické prostředí sudetoněmeckého katolicismu v meziválečném Československu*. Brno 2006.

13 Fasora, Lukáš: *Stáří k poradě, mládí k boji. Radikalizace mladé generace českých socialistů 1900–1920*. Brno 2015.

a Tomáše Petráčka.¹⁴ Opominout zcela jistě nesmíme ani dílo Pavla Marka, kterým zásadně přispěl k poznání politického katolicismu, katolického modernismu a náboženského a církevního vývoje na přelomu 19. a 20. století a po roce 1918.¹⁵ Jistě bychom mohli uvést ještě i další publikace. Zmíňme proto alespoň dvě čerstvé kolektivní monografie, které jsou dokladem oživeného zájmu o církevní dějiny nebo přesněji o široce pojaté dějiny kulturně-náboženské. První z nich se věnuje fenoménu českého antiklerikalismu (*Český antiklerikalismus. Zdroje, témata a podoba českého antiklerikalismu v letech 1848–1938*)¹⁶ a druhá otázce papežství a ultramontanismu (*Papežství a fenomén ultramontanismu v českých zemích*).¹⁷

Předkládaná kniha se soustředí na téma proměny kněžské identity v prostředí českého katolicismu v 19. a ve 20. století, přičemž převážná část pozornosti je věnována období od přelomu 19. a 20. století, tedy od doby, v níž došlo k završení procesu formování národní identity a k zintenzivnění střetů jednotlivých sociálně-politických táborů (katolického, liberálního, socialistického a případně dalších), jež nabyly povahy kulturního boje.¹⁸ Postavení katolické církve v českých zemích tak bylo zásadně zpochybněno. V imaginaci českého národního hnutí, které bylo kromě romantických prvků výrazně formováno také liberálními vizemi o pokroku a idejemi humanismu, svobody jednotlivce a všeobecné demokratizace, se církev stala jedním z prvků, jež začal být vnímán negativně, a to jako odpůrce národního a demokratizačního úsilí. Vítaným nástrojem se stala argumentace českou historií, odkazy na upálení Mistra Jana Husa, násilnou rekatolizaci a podobně. Katolická církev tak představovala snadný a do jisté míry i zástupný terč liberální kritiky, když vymezení se přímo vůči panovníkovi a monarchii prozatím skýtalo bezpečnostní rizika.¹⁹

14 Petráček, Tomáš: *Bible a moderní kritika. Česká a světová progresivní exegéze ve víru (anti-)modernistické krize*. Praha 2011.

15 Například: Marek, Pavel: *Čeští křesťanští sociálové. Příspěvek k problematice programových a organizačních základů českého politického katolicismu v letech 1894–1938*. Olomouc 2011; též: *České schisma: Příspěvek k dějinám reformního hnutí katolického duchovenstva v letech 1917–1924*. Olomouc – Rosice 2000; Trapl, Miloš – Konečný, Karel – Marek, Pavel: *Politik dobré vůle. Život a dílo Jana Šrámka*. Praha 2013; Marek, Pavel – Šmíd, Marek: *Arcibiskup František Kordač. Nástin života a díla apogety, pedagoga a politika*. Olomouc 2013.

16 Balík, Stanislav – Fasora, Lukáš – Hanuš, Jiří – Vlha, Marek: *Český antiklerikalismus. Zdroje, témata a podoba českého antiklerikalismu v letech 1848–1938*. Praha 2015.

17 Fasora, Lukáš – Kunštát, Miroslav – Pavlíček, Tomáš W. a kol.: *Papežství a fenomén ultramontanismu v českých zemích*. Praha 2018.

18 Balík, Stanislav – Fasora, Lukáš – Hanuš, Jiří – Vlha, Marek: *Český antiklerikalismus. Zdroje, témata a podoba českého antiklerikalismu v letech 1848–1938*. Praha 2015, s. 9. Srov. dále Clark, Christopher – Kaiser, Wolfram (eds.): *Culture Wars. Secular-Catholic Conflict in Nineteenth-Century Europe*. Cambridge 2003.

19 Fasora, Lukáš – Kunštát, Miroslav – Pavlíček, Tomáš W. a kol.: *Papežství a fenomén ultramontanismu v českých zemích*. Praha 2018, s. 199.

Tento vývoj mimo jiné přinesl výrazné otřesení či přímo krizi kněžské identity.²⁰ Ta byla nejpálčivěji a nejviditelněji ventilována po roce 1918, kdy se řada kněží rozhodla hledat svůj ideál kněžství v jiných církvích či se zcela zřekla víry. Výmluvný je také výrazný pokles počtu bohoslovců v seminářích ve 20. letech 20. století. Katolický klérus si skutečnost krize ale uvědomoval mnohem dříve. Určitým zlomem v tomto smyslu jsou právě 90. léta 19. století, kdy se dané téma stalo frekventovanou otázkou dobové publicistiky, programových textů, beletrie, spirituální literatury i korespondenčních výměn. Mnozí aktéři napříč různými názorovými proudy uvnitř církve kontext svého pastoračního působení vědomě prožívali jako „přelomový“. Skutečnost krize ale na druhou stranu vyvolala diskusi a dodala odvahu k inovacím. Kněžím totiž nezbylo nic jiného, než začít hledat nově svou roli v rámci české národní společnosti.

Přestože se proces proměny moderních společností v 19. století v jednotlivých evropských zemích nevyvíjel jednosměrně a zcela jistě neprobíhal stejně rychle, je třeba počítat s tím, že se obecné evropské a celocírkevní kontexty promítaly i do situace v českých zemích. Tzv. dlouhé 19. století se neslo v duchu zesilující konfrontace zastánců tradičního uspořádání společností a nových kulturních, politických a intelektuálních elit. Tradiční představa o postavení církve, církevní hierarchie a náboženství ve veřejném prostoru se stále častěji střetávala s hodnotami moderní společnosti. Církev ztrácela světskou moc, politický vliv, a dokonce i některé skupiny obyvatelstva. Výrazně se proces sekularizace projevoval nejen v řadách liberální inteligence, ale kupříkladu i v dělnickém prostředí.

Přestože se katolické elity odkazovaly k minulosti a k často idealizované stabilitě tradičních společností, zdůrazňovaly hodnotu řádu a autority a k udržení dosavadních pozic vytvářely uzavřené struktury, díky nimž by před moderními bludy uchránily alespoň prosté věřící, nelze zároveň nevidět, že celá řada moderních výtvarných prvků pronikla i do oblasti náboženství či přímo do života církve. Ani katolická církev totiž neváhala k obraně svých zájmů využít například nové komunikační možnosti masové mobilizace širokých vrstev obyvatelstva, moderní spolkové organizace, politické strany a jiné instituce a metody.²¹ Zahuštění železniční sítě a moderní masová média navíc způsobily, že se kupříkladu narativy o mariánských zjeveních dovedly šířit neobyčejnou rychlostí. Podobný rozmach ve 2. polovině 19. století zaznamenal i kult papežství. Papež sice přišel o svůj světský stát a politickou moc, duchovní, morální a mimo jiné i jurisdikční moc v samotné církvi naopak znásobil. Tento trend ovšem nepřicházel jen shora. Naopak vycházel vstříc potřebě širokých lidových vrstev po nové, emocemi vybavené a značně personalizované identitě, jež by představovala nedobytnou obrannou hráz proti relativizačnímu étosu moderny.

20 Viz Marek, Pavel: *České schisma: Příspěvek k dějinám reformního hnutí katolického duchovenstva v letech 1917–1924*. Olomouc – Rosice 2000, s. 15.

21 Srov. Petráček, Tomáš: *Církev, tradice, reforma. Odkaz Druhého vatikánského koncilu*. Praha 2016, s. 40.

Tak se zrodila tzv. „piánská“ či ultramontánní epocha moderních dějin katolické církve, kdy se řady věřících i kněží obracely k římské „skále“ za alpskými horami (*ultra montes*), ať už ji reprezentoval Pius IX. (1846–1878), Pius X. (1903–1914) nebo později Pius XI. a Pius XII. Zejména Pius IX. a Pius X. ve vztahu k modernímu světu upřednostňovali spíše konfrontační strategii (typický příklad představuje encyklika Pia IX. *Quanta cura* a *Syllabus* moderních omylů z roku 1864). Mimo parametry této strategie sice do jisté míry svým pontifikátem a snahou o hledání cest k dialogu a pozitivních řešení vykročil papež Lev XIII. (1878–1903), celkový sekularizačně-konfliktní trend a odhodlanost zúčastněných stran vést vzájemné kulturní boje však nezvrátil.

Na druhou stranu nesmíme přehlédnout ani to, že popsané období neutvářela jen atmosféra konfrontace, ale i podivuhodný evangelizační a misijní elán a nakonec i připravenost promýšlet nové kulturní a pastorační projekty. Ne všechny se prosadily a u mnoha z nich se ukázalo, že směřovaly do slepé uličky. I tak je ale třeba říci, že moderna přes všechny své ambivalence a sekularizační tendence nabídla církvi celou řadu dosud nevídaných a nevyzkoušených možností. Kupříkladu v českém prostředí se již v 1. polovině 19. století projevil význam kněžských elit v rámci rozvoje národního hnutí. Kněží tehdy dovedli spojit pastorační s kulturní osvětou, jež přinášela své plody. Zároveň tento příklad představuje učebnicovou ukázkou toho, že na setrvačnost žádného pastoračního úspěchu nelze spoléhat věčně. V Čechách došlo ke zpochybnění role kněží v národním hnutí již v polovině 19. století a realita kulturních bojů pronikla postupně i na Moravu, byť díky specifickým společenským a kulturním kontextům a pastoračnímu dílu Františka Sušila (1804–1868) a celé řady dalších kněžských i laických osobností se značným zpožděním.²²

Ještě po celou 2. polovinu 19. století totiž ideál kněze „buditele“ spontánně působil v kněžských seminářích. Patřil k pozitivním faktorům při volbě kněžského povolání, protože kněžství se jevilo jako vhodný nástroj otevírající široké možnosti práce „na poli národním“. Tento model tedy na jedné straně prokazoval značnou trvanlivost a na druhé straně i schopnost modifikace. Například v 70. letech se začalo ukazovat, že důraz na národní buditelství už sám o sobě nestačí, a že tedy bude nutno aktualizovat model „sušilovského kněze“ apologetickým úkolem ve vztahu k proticírkevním útokům ze strany liberálů.

Zásadní zlom, jak jsme již uvedli, představovala 90. léta 19. století, kdy se klérus musel vyrovnávat s dosud nebyvalým zpochybněním své role v národním hnutí, k čemuž se brzy přidaly výtky o nmodernosti, tmářství či pokrytectví a také o tom, že církve skrze své kněze brání pokroku a brzdí nastolení lepšího sociálního

22 Srov. Řepa, Milan: Sekularizace českého národního hnutí na Moravě. In: *Sekularizace českých zemí v letech 1848–1914*. Edd. Fasora, Lukáš – Hanuš, Jiří – Malíř, Jiří. Brno 2007, s. 67; Hanuš, Jiří: Katolický kněz. Příklad Františka Sušila. In: *Člověk na Moravě 19. století*. Edd. Fasora, Lukáš – Hanuš, Jiří – Malíř, Jiří. Brno 2004, s. 388; Putna, Martin C.: *Česká katolická literatura v evropském kontextu 1848–1918*. Praha 1998, s. 218–224.

a demokratického uspořádání společnosti. Mýtus o kněžích „buditelích“ tedy nakonec přestával fungovat i v prostředí moravských společenských, kulturních a politických reálií.

Část kněžstva a postupně i někteří katoličtí intelektuálové či umělci z řad laických věřících začali pociťovat, že pouze apologetická a převážně konfrontační reakce na vývoj moderní společnosti nedostačuje a že identita uzavřeného katolického ghetta znesnadňuje hledání cest k porozumění mentalitě moderního člověka i k hledání řešení nově se rodících problémů a pastoračních výzev. Silná potřeba stavět mosty k moderní kultuře postupně vedla k tomu, že se v jednotlivých evropských zemích začaly objevovat výrazné tvůrčí osobnosti (A. Loisy, G. Tyrrell, H. Schell, A. Ehrhard a další), jež nebyly schopné akceptovat stávající pastorační přístupy a spolu s nimi takový vztah k modernímu světu, jaký se rozvinul v rámci převládajícího ultramontanismu. V českém prostředí se podobně smýšlející kněží a laici sdružili kolem hnutí Katolické moderny, jehož nejvýraznější tvář ztělesňoval Karel Dostál-Lutinov (1871–1923).²³ Ten se spolu s dalšími kněžími (například Jindřich Šimon Baar, Sigismund Bouška, Xaver Dvořák) nejprve zaměřoval na ideál obnovy náboženské literatury, umění a kultury, brzy se ale začal věnovat i sociálním a obecně politickým tématům a nakonec vykročil i na pole církevní reformy. Jako tisková platforma modernistických kněží sloužil časopis *Nový život*. Příznivci Katolické moderny a *Nového života* své reformní ideály a požadavky postupně formulovali během spontánních debat a posléze i na svých sjezdech na Velehradě v roce 1899 a v Přerově v roce 1906.

Kněží, kteří se hlásili ke hnutí Katolické moderny, se na jednu stranu bránili antiklerikální rétorice, na druhou stranu ale také připouštěli, že chyba nemusí být jen na straně protivníků, a tak začali upozorňovat na častou apriorní negaci moderní kultury a vědy ze strany katolického tábora i na problémy spojené s tzv. austrokatolicismem, díky němuž byla církev ztotožňována s hierarchií, kterou tvořili monarchii loajální aristokraté často německého původu. Realita byla samozřejmě komplikovanější, podstatný a určující byl ale negativní obraz spojení „trůnu a oltáře“. Svou roli jistě sehrál i Palackého koncept českých dějin vystavený na husitském a českobratrském mýtu.²⁴ Vedle problémů spojených s národní identitou však bylo také upozorňováno na nesrozumitelnost liturgie, neodpovídající postavení laiků a problém neschopnosti oslovit mládež a inteligenci, s čímž souviselo další prožívané

23 Srov. Marek, Pavel – Soldán, Ladislav: *Karel Dostál-Lutinov bez mýtů, předsudků a iluzí. Nástin života a díla vůdčí osobnosti českého katolického modernismu*. Třebíč 1998.

24 Petráček, Tomáš: *Národ a církev: role kněží a církve v národním obrození*. In: *Vlastenectví, církev a společnost v proměnách 19. a 20. století. Příspěvky z konference konané na počest dvousetletého výročí narození vlasteneckého kněze a regionálního historika Josefa Mnohostava Roštlapila dne 15. září 2009 v Dobrušce*. Ed. Mach, Jiří. Dobruška 2009, s. 49–50. Dále např. Macura, Vladimír: *Český sen*. Praha 1998, s. 54–62. Dále srov. Činál, Kamil: *Palackého Dějiny a historická paměť národa. Dějiny – teorie – kritika* 4, 2009, č. 1, s. 7–35.

dilema. Mnozí kněží si stěžovali, že je seminární výchova dostatečně nepřipravila na námitky moderní vědy proti víře. Jak jsme již naznačili, tato dilemata nakonec vykrytalizovala ve snahu o kulturní a náboženskou obrodu katolicismu a v úsilí o reformu církve, jejíž součástí mělo být například zavedení národního jazyka při bohoslužbách či demokratizace v církvi. Naděje na uskutečnění požadovaných reforem však zeslábla v roce 1907 antimodernistickou encyklikou *Pascendi Dominici gregis* papeže Pia X. a definitivně zhasla potlačením kněžského reformismu na počátku 20. let 20. století.

Tím ovšem uvedená dilemata a problémy nezmizely. Ba naopak. Navíc je nutno dodat, že jejich palčivost pociťovali i kněží, kteří se ve vztahu k moderně vymezili konzervativně, prožívali je ale jinak a k jejich řešení hledali jiné cesty a odlišné inspirační zdroje. Jeden takový inspirační zdroj pramenil ze svérázného překladatelského a vydavatelského působení katolického laika Josefa Florianana (1873–1941). Ten se po setkání s dílem kontroverzního francouzského umělce Léona Bloye rozhodl zanechat své profese středoškolského učitele v Náchodě a vrátit se do svého rodiště ve Staré Říši na Moravě, kde od roku 1903 prostřednictvím nakladatelství *Dobré dílo* publikoval zahraniční literaturu zejména francouzského původu. V první řadě se zaměřoval právě na spisy Léona Bloye, dále na papežské encykliky, mystickou literaturu a životopisy svatých. K podstatným rysům jeho programu patřil především silně prožívaný ultramontánní odkaz k papežství a radikální oddanost poselství, jež Panna Maria svěřila dvěma dětem v La Salettě v roce 1846.

Florian kolem sebe dovedl vytvořit osobitý duchovní prostor a vydávanými publikacemi i osobní náboženskou praxí inspiroval značný okruh kněží i katolických intelektuálů. V prostém prostředí svého venkovského domu dovedl se svou rodinou a spolupracovníky (Jakub Deml, Ludvík Vrána, Bohuslav Reynek a celá řada dalších) vytvářet nevšední, pestré a neobyčejně bohaté kulturní dílo.²⁵ K charakteristickým průvodním jevům Florianova působení, tvorby a vztahu k okolnímu světu náležely i časté kontroverze, spory a konflikty, přesto zůstával vliv *Dobrého díla* dlouhodobý, a tak z něj během procesu utváření vlastní identity a vztahu k modernímu světu mohly čerpat i nastupující generace kněží, umělců a intelektuálů, a to prakticky po celou 1. polovinu 20. století.

Jinou formu hledání vztahu k moderně a spolu s tím i nové role kněží ve společnosti představovalo politické angažmá, které se do jisté míry mohlo prolínat s voláním po obrodě církve, ať už toto volání pocházelo z řad konzervativců, nebo naopak modernistů. Impulzem pro rozsáhlou a všestrannou spolkovou a politicko-organizační činnost kněží vstupujících do pastorační od 90. let 19. století byl vedle sociální encykliky papeže Lva XIII. *Rerum novarum* i silný pocit potřeby překonat pasivitu katolického tábora. Politické angažmá kněží ale brzy vyvolalo silné kontroverze a vášnivé diskuse, v nichž zaznívaly výzvy, aby kněží na takové angažmá

25 Srov. Bednářová, Jitka: *Josef Florian a jeho francouzští autoři*. Brno 2006.

rezignovali, protože v politických soubojích ztrácí jakožto pastýři všech bez rozdílu stavu a politického přesvědčení důvěryhodnost. Na druhou stranu kritici tzv. „*kněžské politiky*“ jen těžko hledali odpověď na otázku, jak zajistit, aby kněží zůstali přítomni ve veřejném prostoru i poté, co by se vzdali svého angažmá v politických stranách, záložnách, spolcích a dalších strukturách katolického milieu. Tato otázka zůstala v kontextu českého katolicismu přelomu 19. a 20. století do značné míry nezodpovězena.

Většinu popsaných kontroverzí, dilemat a pnutí ještě více vyhrotila událost první světové války a po ní i vznik samostatného státu v roce 1918, kdy uvedené modernizační a sekularizační tendence vyústily v otevřenou antikatolickou kampaň a později vedly spíše k lhostejnému postoji ke katolické církvi a víře. Nás bude primárně zajímat otázka, jakým způsobem na popsaný vývoj reagovali ti, kteří se na přelomu století rozhodovali pro kněžské povolání. Co provázelo jejich rozhodnutí vstoupit do semináře a stát se kněžími? Jak jejich volbu ovlivňoval dobový vzdělávací systém a parametry náboženské výchovy? Jaké vzory a ideály si odnášeli z kněžského semináře, který absolvovali na počátku 20. století či případně ještě v době první světové války? Na základě jakých zkušeností, inspiračních zdrojů, hodnot a vizí se orientovali v prostředí reálné pastorační praxe, jejíž těžiště leželo v meziválečném období? Jak do jejich působení následně zasáhla nacistická okupace a komunistický totalitní režim?

Literatura o českém katolickém kléru, proměnách jeho života, pastoračního působení i postavení ve společnosti v 19. a 20. století dlouho chyběla. Existovalo sice několik biografí významných osobností z řad nižšího i vyššího duchovenstva, ale na komplexnější práci, která by se dotýkala problematiky proměn kněžských identit, se muselo léta čekat. Situace v zahraniční historiografii je v tomto ohledu naprosto odlišná. Kupříkladu v německojazyčném prostoru se badatelé podobným otázkám věnují již celá desetiletí. V české historické vědě se je naproti tomu podařilo aktualizovat teprve nedávno. Za jednu z prvních vlastovek bychom mohli označit kupříkladu monografii Daniely Tinkové s názvem *Jakobíni v sutaně. Neklidní kněží, strach z revoluce a konec osvícenství na Moravě*, která se ale věnuje období na samém prahu moderny.²⁶ Explicitně vymezený příspěvek k dané tematice představuje práce Jiřího Hanuše a kolektivu s titulem „*Služebníci neužiteční*“. *Kněžská identita v českých zemích ve 20. století*,²⁷ která otevřela diskusi, na niž do značné míry reagovala kolektivní monografie *Kněžské identity v českých zemích (1820–1938)*.²⁸ Důkladným způsobem se dané problematiky ve své monografii *Výchova kněží v Čechách a jejich role v náboženské kultuře (1848–1914)* chopil především Tomáš W. Pavlíček, jenž se

26 Tinková, Daniela: *Jakobíni v sutaně. Neklidní kněží, strach z revoluce a konec osvícenství na Moravě*. Praha 2011.

27 Hanuš, Jiří a kol.: „*Služebníci neužiteční*“. *Kněžská identita v českých zemích ve 20. století*. Brno 2015.

28 Fasora, Lukáš – Hanuš, Jiří – Pavlíček, Tomáš W. a kol.: *Kněžské identity v českých zemích (1820–1938)*. Praha 2017.

zaměřil zejména na 2. polovinu 19. století.²⁹ Podobně důkladné a metodologicky promyšlené zhodnocení této problematiky pro období od přelomu 19. a 20. století stále chybí, proto se primárně na toto období soustředí předkládaná práce.

Termín „kněžská identita“ představuje klíčový pojem, s nímž budeme pracovat. V prvé řadě je třeba předeslat, že se jedná o studium identity stavovské, profesní. Oproti jiným profesím ovšem identita kněží obsahuje mnohem širší téma než ostatní profese (*Beruf*), protože je zároveň povoláním (*Berufung*), které je neseno tzv. „totalní“ rolí s ambicí pohlcovat celé lidské bytí.³⁰ Navíc v případě studia kněžské identity můžeme počítat s tím, že na ní některé paprsky minulé reality ulpěly často s výraznější intenzitou, než se s tím setkáváme u jiných povolání a profesí. Kněz totiž patřil k intelektuální elitě společnosti, významně se podílel na tradování a vytváření kultury, ovlivňoval politické dění, ocital se v korespondenčním styku s jinými kněžími, vrchností či ostatními příslušníky elity. Nikoli zřídka dovedl také otevřeně reflektovat povahu svého povolání, které je živeno idejemi, sny, představami, spirituálními obrazy a dalšími imaginativními či obecně nábožensko-kulturními obsahy více než jakékoli jiné povolání, a proto nabízí úrodnou půdu pro vznik a uchování historických pramenů, bez nichž bychom si otázku po proměně identit nemohli vůbec položit.

Klíčový problém ovšem nastane ve chvíli, kdy začneme koncept identity konfrontovat s výzkumem konkrétní skutečnosti. Vzhledem k tomu, že je pojem identity nejen jako součást slovníku humanitních věd, nýbrž i v obecném společenském diskurzu značně nadužívaný, můžeme jím zahrnout takřka všechno. To s sebou přináší zásadní obtíž nejasnosti termínu.³¹ Přesto není nutné se jej vzdávat. Naopak je možné s ním pracovat jako se zastřešujícím termínem, jenž ovšem vyžaduje přesnější konkretizaci problematiky, na niž se hodláme soustředit.

V případě kněžské identity je tedy možné rozlišit několik důležitých rovin.³² Identitou v prvé řadě rozumíme určitý typ sounáležitosti (se sociální skupinou, představenými, papežem, národním společenstvím, komunitou věřících a podobně), s čímž souvisí i něco, co bychom mohli nazvat jako „sebe porozumění“, jež míří hlouběji do lidské osobnosti a promítají se v něm různé vzory a obrazy kněžství (*Priesterbild*), specifické typy spiritualit, konkrétní pastorační výzvy a pojetí kněžství i rolí, které kněz ve společnosti a v církvi přijímá.³³

29 Pavlíček, Tomáš W.: *Výchova kněží v Čechách a jejich role v náboženské kultuře (1848–1914)*. Praha 2017.

30 Forstner, Thomas: *Priester in Zeiten des Umbruchs. Identität und Lebenswelt des katholischen Pfarrklerus in Oberbayern 1918 bis 1945*. Göttingen 2014, s. 14.

31 Srov. Brubaker, Rogers – Cooper, Frederick: *Beyond „Identity“*. From the *Selected Works of Rogers Brubaker*. Los Angeles 2000, s. 17. Dostupné na: <http://works.bepress.com/cgi/viewcontent.cgi?article=1001&context=wrub> – stav k 20. 4. 2015.

32 Viz Hanuš, Jiří – Husák, Petr: *Kněžská identita ve 20. století*. In: „*Služebníci neužiteční*“. *Kněžská identita v českých zemích ve 20. století*. Ed. Hanuš, Jiří. Brno 2015, s. 5–9.

33 Srov. Brubaker, Rogers – Cooper, Frederick: *Beyond „Identity“*. From the *Selected Works of Rogers Brubaker*. Los Angeles 2000, s. 17. Dostupné na: <http://works.bepress.com/cgi/viewcontent.cgi?article=1001&context=wrub> – stav k 20. 4. 2015.